

Bu proje Avrupa Birliği tarafından finanse edilmektedir.

ÇOCUĞA KARŞI ŞİDDETİ ÖNLEMELİK İÇİN ORTAKLIK AĞI

ÇOCUK KATILIMI

POLİTİKA BELGESİ

**ÇOCUĞA KARŞI ŞİDDETİ
ÖNLEMELİK İÇİN
ORTAKLIK AĞI
ÇOCUK KATILIMI
POLİTİKA BELGESİ**

İÇİNDEKİLER

ORTAKLIK AĞI HAKKINDA	6
Çocuğa Karşı Şiddeti Önlemek İçin (Ortaklık Ağı).....	6
Ortaklık Ağı Genel Kurulu	6
Ortaklık Ağı Yürütme Kurulu	6
Ortaklık Ağı Sekreteryası	6
Ortaklık Ağı Üyeliği	7
GİRİŞ	8
BÖLÜM 1:.....	10
Arka Plan.....	10
Çocuk Katılımı Nedir? Ne Değildir?	10
Çocuk Katılımı Neden Önemlidir?.....	12
Çocuk Katılımını Neler Engeller?.....	13
Çocuğa Karşı Şiddetin Önlenmesinde Çocuk Katılımı.....	14
Çocuk Katılımında Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü	14
BÖLÜM 2:	16
Ortaklık Ağı'nda Çocuk Katılımını Anlamlı ve Mümkün Kılmak.....	16
Rehber İlkeler	16
Katılım Süreci ve Düzeyleri	17
Çocuk Katılımı için Atılacak Adımlar	19
EK 1: Türkiye'de Çocuk Katılımına İlişkin Güncel Durum: Olanaklar – Sınırlılıklar.....	22
EK 2: Ortaklık Ağı İçin Çocuk Katılımını İzlemek, Değerlendirme ve Geliştirmeye Yönelik Kılavuz Sorular	26
EK 3: Doğrudan Çocuklarla Yapılan Çalışmalarda Çocuk Katılımı Örnek Kontrol Listesi	28
EK 4: Anlamlı Bir Çocuk Katılımı İçin Yöntem, Araç ve Uygulama Önerileri.....	30

Hazırlayan: Gözde Durmuş

Aralık 2019

Uluslararası Çocuk Merkezi

Bilkent Üniversitesi, Merkez Kampüs, Kütüphane Binası, 06800 Bilkent/Ankara

Tel: +90 312 290 23 66 Faks: +90 312 266 46 78

e-posta: bilgi@cocuklarlagucluyuz.net

Bu yayın, Avrupa Birliği tarafından finanse edilen ve Uluslararası Çocuk Merkezi tarafından uygulanan "Küçük Hibeler Yoluyla Çocukların Sivil Topluma Katılımının Güçlendirilmesi" projesi kapsamında üretilmiştir. Avrupa Birliği bu yayının içeriği ile ilgili olarak herhangi bir sorumluluk veya yükümlülük kabul etmez.

I ORTAKLIK AĞI HAKKINDA

Çocuğa Karşı Şiddeti Önlemek İçin (Ortaklık Ağı)

Ortaklık Ağı, Unicef'in desteğiyle 2012 yılında kurulmuştur. Ortaklık Ağı'nın amacı, Türkiye'de çocukların yararına faaliyet gösteren, ulusal veya yerel sivil toplum kuruluşları (STK), üniversiteler, barolar, sendikalar, meslek örgütleri ve ağların çocuğa karşı şiddeti önlemeye yönelik hak temelli izleme ve savunu çalışmalarını kolaylaştırmak ve desteklemektir.

Ortaklık Ağı; çocuklara karşı şiddetin önlenmesinde sivil toplumun izleme ve savunu rolünü güçlendirmek için çalışır. Ağ, çalışmalarında çocukların haklarını yasal garanti altına alan, başta Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (BM ÇHS) olmak üzere, ulusal ve uluslararası yasaları temel alır ve çalışmalarına bu yasalar çerçevesinde yön verir.

Ortaklık Ağı Genel Kurulu

Genel Kurul Ortaklık Ağı'na tam üyeliği bulunan kuruluşlardan oluşur. Genel Kurul toplantıları iki (2) yılda en az bir (1) kez Yürütme Kurulu'nun çağrısıyla toplanır. Ortaklık Ağı bir sivil inisiyatiftir; toplantıya katılım üyelerin kendilerine, Ortaklık Ağı'na ve diğer ortaklara karşı sorumluluğunun gereğidir.

Ortaklık Ağı Yürütme Kurulu

Yürütme Kurulu, Genel Kurul'da aday kuruluşlar arasından seçilen yedi (7) asil ve (7) yedi yedek üyeden oluşur. Yürütme Kurulunun çalışma süresi iki (2) yıldır.

Ortaklık Ağı Sekreteryası

Ortaklık Ağı'nda sekretery görevini yürütecek kuruluşlar iki (2) yılda bir yapılan Genel Kurul ile seçilmektedir. Sekreteryanın başlıca görevleri aşağıdaki gibidir:

Ortaklık Ağı çalışmalarını, Yürütme Kurulu'nun bilgisi ve onayıyla, koordine etmek ve üyelere düzenli bilgi akışını sağlamak.

- Üyelerin uzmanlık ve bilgi birikimlerini toplayıp çocuğa karşı şiddetin sonlandırılması ile ilgili tüm aktörlere/paydaşlara ulaştırmak.
- Ortaklık Ağı'nın izleme sürecinde yaptığı tüm çalışmaların görünür kılınması ve düzenli bilgi akışının sağlanabilmesi amacıyla bir web sayfası tasarlamak ve yürütülmesini gerçekleştirmek.

- Ortaklık Ağı'nın faaliyetlerini yürütebilmesi için fon bulmak.
- Ortaklık Ağı'nı, Yürütme Kurulu'nun bilgisi dahilinde yerel, ulusal veya uluslararası toplantılarda veya etkinliklerde temsil etmek.

Ortaklık Ağı'nın,

- Toplumsal Cinsiyet Politikası'nın uygulanmasını izlemek.
- Çocuk Koruma Politikası'nın uygulanmasını izlemek.
- Çocuk Katılımı Politikası'nın uygulanmasını izlemek.
- Ağ için çocuk katılımı, çocuk koruma ve benzeri politikalarının hazırlanmasını organize etmek.
- Ağın yönetişimine çocukların katılımının sağlanması için çalışmalar yapmak.
- Üyelerin üyelik kayıtlarını tutmak ve saklamak.
- Yürütme Kurulu ve Genel Kurul toplantılarının hazırlıklarını ve yürütücülüğünü yapmak.

Ortaklık Ağı Üyeliği

Ortaklık Ağı'na üyelik üç (3) kategori altında sınıflandırılmaktadır. Her kategoride yer alan üyeler çocuklarla ve çocuklar için çalışan sivil toplum kuruluşları, üniversiteler, barolar, sendikalar, meslek örgütleri ve ağlardır.

a. Tam Üyelik: Ortaklık Ağı'nın tam üyeleri, tüzel kişiliğe sahip, faal olan sivil toplum kuruluşları, üniversiteler, barolar, sendikalar ve meslek örgütleridir.

b. Gözlemci Üyelik: Ortaklık Ağı'na üyelik için başvuru yapan tüzel kişiliğe sahip kuruluşun "tam üyelik" koşullarını karşılamaması durumunda; ağın çalışmalarını takip ederek veya dahil olarak kapasitesini geliştirebilmesi ve Ağ'dan destek alınabilmesi için "Gözlemci Üye" olması yönünde karar verilebilir. Bir başvuru kuruluşuna gözlemci üye statüsü verilmesi için de yine başvuru kuruluşun çocuğa yönelik şiddet alanında çalışmalar yürütüyor olması gerekmektedir.

c. Ağ Üyeliği (Başka bir Ağın Ortaklık Ağı'na katılımı): Çocuğa karşı şiddetin önlenmesi alanında en az bir (1) yıldır çalışma yürüten Ağ'lar da, tüm üyelerinin olurlarını aldıktan sonra Ortaklık Ağı'na üye olabilmektedirler.

GİRİŞ

Ortaklık Ağı; Türkiye’de çocukların yararına faaliyet gösteren, ulusal veya yerel sivil toplum kuruluşları (STK), üniversiteler ve meslek örgütlerinden oluşur ve çocuklara karşı şiddeti önlemede sivil toplumun izleme ve savunusu rolünü güçlendirmek üzere çalışır. Çalışmalarında başta Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (BM ÇHS) olmak üzere, ulusal ve uluslararası yasaları ve standartları temel alır.

Çocuk Katılımı Politika Belgesi, Ortaklık Ağı’nın tüm çalışmalarında çocuk katılımının gözetilmesini ve savunulmasını desteklemek amacıyla hazırlanmıştır.

Ortaklık Ağı’nın yürütme organlarına ve üye kuruluşlara bir çerçeve sağlamak için Ağ içi bir çalışma belgesi olarak düzenlenen bu belge, çocuk katılımını anlamlı bir şekilde hayata geçirmek ve geliştirmek için Ortaklık Ağı’nın ihtiyacı olan bilgi ve adımları sunar. Çocuk katılımı tanımı ve ilkeleri ve çocuk katılımının hayata geçmesi için sunulabilecek destekleri içeren belge, Ortaklık Ağı’nda ve Türkiye’deki konuyla ilgili güncel gelişmeler ve ihtiyaçlar doğrultusunda güncellenebilir. Ayrıca bu belge, Ortaklık Ağı’nın üyelik protokolü ve mutabakat metnindeki ortak çalışma ilkelerinden bu politika belgesi ile doğrudan ilgili (b) ve (d) maddelerine dayanır.

(b) Ortaklık Ağı çalışmalarını, BM ÇHS’de “yaşama ve gelişme hakkı, çocuğun yüksek yararının gözetilmesi, çocuğun katılımının sağlanması ve ayrımcılık gözetmeme” olarak düzenlenmiş dört şemsiye hakkın rehberliğinde yürütür.

(d) Ortaklık Ağı, çocukların karar ve çalışmalara katılımını sağlamaya azami özen gösterir.

Ortaklık Ağı, raporlama, güncel veri bankası tutma, farkındalık ve bilgilendirme, eğitim ve kapasite geliştirme, veri toplama ve araştırma yapma, gösterge temelli izleme yapma ve savunuculuk gibi faaliyet alanlarına sahiptir. Bu faaliyet alanlarında çocuklarla doğrudan ya da dolaylı olarak temas kurar¹, çocukları etkileyen kararlar alır ve çocuklarla birlikte çalışır. Ortaklık Ağı, çocuk katılımının çocuklar için bir hak olduğu, bunu yerine getirme yükümlülüğü bilgisinden hareketle yürütme kurulu koordinasyonunda bu belgede yer alan ilkeleri ve hedefleri hayata geçirmek için adımlar atacağını ve Ortaklık Ağı’nın çalışmalarını bu belge çerçevesinde gözden geçirerek geliştireceğini taahhüt eder.

Belge, giriş bölümünün ardından iki ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde çocuk katılımı ile ilgili arka plan bilgilerine yer verilmektedir. Bir hak ve süreç olarak çocuk katılımını anlatan bölümlerin ardından ikinci bölümde ise Ortaklık Ağı’nın çocuk katılımını mümkün kılmak ve anlamlı bir şekilde hayat geçirmek için kabul edilen rehber ilkelere, katılım düzeylerine ve faaliyet alanlarında çocuk katılımını gözetmek ve desteklemek için gerçekleştirilmesi beklenen adımları içerir. Bu belgenin hayata geçmesini kolaylaştıracak bazı dokümanlar ve bilgiler ekler bölümünde sunulmuştur.

¹ Ortaklık Ağı’nın çocuklarla doğrudan ve dolaylı olarak nasıl çalışmaları yürüttüğünü ilişkin bilgi için bkz. Çocuk Koruma Politika Belgesi

BÖLÜM 1: ARKA PLAN

Çocuk Katılımı Nedir? Ne Değildir?

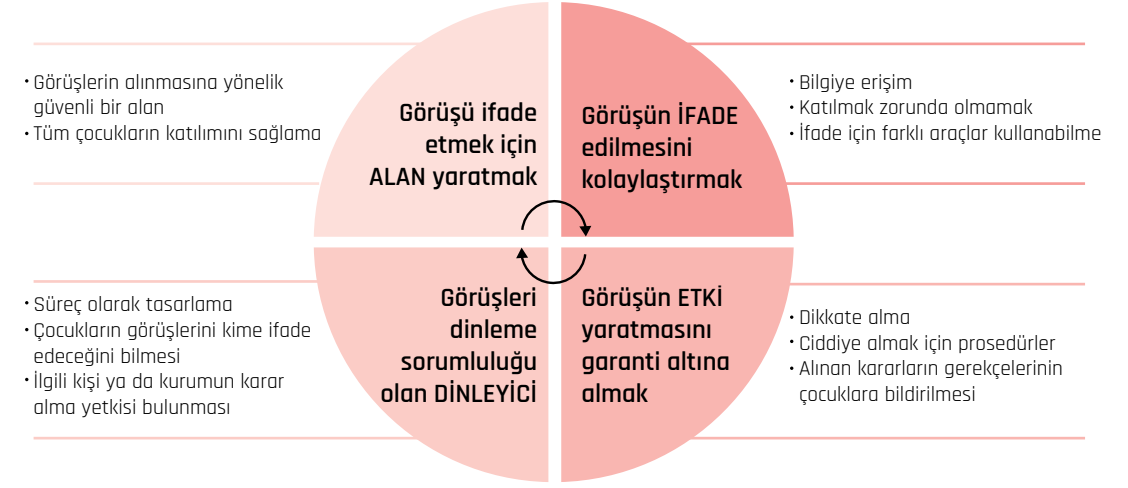
Çocuk katılımının ne olduğunu tanımlamadan önce bu belgede "katılım" kavramının hangi anlamda kullanılmadığını açıklamak önemlidir. Bu belgede kullanılan "katılım" kavramı günlük yaşamda sıkça kullanılan "etkinliğe katılmak", "bir yerde bulunmak" anlamına gelen bir "katılım"a işaret etmemektedir. Çocukların, kendilerini doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen kararlarda söz sahibi olmaları ve bu kararları etkileme süreçlerine dahil olmaları "çocuk katılımı" olarak tanımlanabilir. Çocuk katılımı, çocuk haklarını tanımlayan, güvence altına alan ve yaşama geçmesi için yükümlülükleri belirleyen Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'de tanımlanmış bir hak ve Sözleşme'nin dört temel ilkesinden biridir². Çocuğun katılım hakkı BM ÇHS'de 12. Maddede şu şekilde tanımlanır:

Taraf Devletler, görüşlerini oluşturma yeteneğine sahip çocuğun kendini ilgilendiren her konuda görüşlerini serbestçe ifade etme hakkını bu görüşlere çocuğun yaşı ve olgunluk derecesine uygun olarak, gereken özen gösterilmek suretiyle tanırlar. (Madde 12/1, BM ÇHS)

Ayrıca, 12. Madde'ye ilişkin BM Çocuk Hakları Komitesi bir Genel Yorum yayımlamıştır³. Bu Genel Yorumda da dayanılarak, ilgili madde yorumlanırken aşağıdaki hususlar göz önünde bulundurulmalıdır:

- Tüm çocuklar görüş bildirme yeterliliğine sahiptir.
- Çocuklar farklı yaş, ihtiyaç ve özelliklere sahiptir ve kapasiteleri sürekli gelişir.
- Görüşlerinin alınma sürecinde yukarıda belirtilen farklılıklar dikkate alınır.
- Çocuklardan gelen her görüşün uygulanmasından bahsedilmemekle beraber gelen tüm görüşlere saygı duyulur ve dikkate alınır.
- Çocukların görüşlerinin dikkate alınmasındaki ağırlık yaş ve olgunluk düzeyleri ile orantılıdır ve çocukların gelişen kapasitesi ile orantılı olarak özerkliğinin artması hedeflenir.

- Yaş ve olgunluk düzeyleri ile orantılı olarak görüşlerin dikkate alınması, daha küçük çocukların görüşlerinin daha az ciddiye alınması anlamına gelmez. Farklı yöntem ve araçlarla tüm çocukların görüşlerini ifade edilmesine ve ciddiye alınması için yetişkinin kapasitesini geliştirmesi gerekir.

Yukarıda yer alan Lundy Modeli⁴ de BM ÇHS 12. Maddenin yorumlanması ve uygulanması bakımından oldukça kapsamlı bir bakış sunmaktadır.

12. Madde dışında çocuğun katılım hakkına dair ilişkili BM ÇHS'deki diğer maddeler şunlardır:

- 5. Madde :** Ebeveyn Rehberliği
- 13. Madde :** Çocuğun Görüşlerini İfade Etme Hakkı/İfade Özgürlüğü
- 14. Madde :** Çocuğun Düşünce, Din ve Vicdan Özgürlüğü
- 15. Madde :** Çocuğun Dernek Kurma ve Barış içinde Toplanma Hakkı
- 16. Madde :** Çocuğun Özel Yaşamına Saygı Hakkı
- 17. Madde :** Çocuğun Gerek Duyduğu Bilgilere Erişimi
- 29. Madde :** Eğitimin İçeriği
- 42. Madde :** Çocuk Hakları Eğitimi

Öte yandan, BM ÇHS'de yer alan tüm hakların yaşama geçirilmesi sürecinde çocukların görüşlerinin dikkate alınması ve kararlara katılması yani çocuk katılımı mutlaka gözetilmelidir. Çocuk katılımı BM ÇHS'nin dört temel ilkesinden biridir. Çocukların haklarını hayata geçirmekten sorumlu olan tüm yetişkinler için çocuk katılımını hayata geçirmek bir yükümlülüktür. Bilinmelidir ki, çocuk katılımı,

² BM ÇHS'nin 2., 3., 6. ve 12. Maddeleri sözleşmenin temel ilkeleri olarak kabul edilir.

³ BM ÇHS Genel yorum 12'nin tamamı ekte sunulmuştur.

⁴ Laura Lundy, (2005). Ireland Department of Children and Youth Affairs, National Strategy on Children and Young People's Participation in Decision-Making 2015-2020 (17 June 2015), p. 22.

hem bir hak hem de bir süreçtir. Çocuk katılımı, yetişkinlerin tüm pratiklerinde sürekli akıllarında tutmalarını gerektirdiği için yaklaşım ve alışkanlık değişimi gerektirir. Anlamli bir çocuk katılımı için yetişkinlerin çocuklara ilişkin algısında ve yaklaşımında değişimlere ve çocukların kendilerini güvende hissettikleri ortamlara ihtiyacı vardır.

Çocuk Katılımı Neden Önemlidir?

Katılım, sadece "hak" olduğu için önemli değildir, aynı zamanda diğer hakların etkililiği ve ihtiyaçları karşılayabilecek hizmetlerle sağlanması için de bir ön koşuldur. Çocuklar, kendi yaşamlarının uzmanlarıdır. Bu nedenle çocukların haklarının hayata geçmesi için yapılacak her çalışmada çocuklardan ihtiyaçlarını öğrenmek gerekir. Çocukların ihtiyaçlarını ifade etmesi de ancak anlamlı bir çocuk katılımı ile olur.

Çocukların özne olarak kendi yaşamlarına, içinde buldukları topluluklara ve karar vericilere etki edebilmesi, yetişkinlerle eşit şekilde seçme ve seçilme hakkına sahip olmaları da hak sahibi bireyler olarak kendi yaşamlarını ilgilendiren konulara dahil olabilmesi çocuk katılımı ile mümkün olur. Ayrıca çocuk katılımı çocukların yaşadıkları topluma ilişkin sorumluluklarını fark etmelerini, etki edebilmelerini, seçimler yapmalarını ve karar verme süreçlerini anlamalarını sağlayarak çocukların aktif yurttaşlar ve yaşadıkları toplumda etkin aktörler olmalarını destekler.

Katılım: Çocukların kendi yaşamlarını etkileyen konularda seçimler yapabilme ve etkileyebilme gücünü fark etmelerini, bunu deneyimlemelerini, yetişkinlerle eş değerli hissetmelerini, güven kazanmalarını ve iletişim, tartışma, müzakere etme, karar verme gibi bir çok beceriyi içerecek şekilde kapasitelerinin gelişmesini sağlar.

Anlamlı bir çocuk katılımı süreci ve mekanizması aracılığıyla çocuklar, kendi haklarının ve başkalarının haklarının farkında olan, kendilerinin ve başkalarının haklarının korunmasını talep eden, ihtiyaçlarını dile getiren, özerkleşen ve yetişkinlerden giderek bağımsızlaşan bugünün öznelere olarak toplumda var olurlar.

Çocuk katılımının diğer önemli bir katkısı ise çocukların yetişkin dünyasında görülebilir, duyulabilir olma ve yetişkinlerle ilişkilerini daha eşdeğerli halde geliştirme olanağı sağlamasıdır.

Çocuk katılımı, çocukları salt "muhtaç" ve "pasif" olarak gören yetişkin bakış açısından uzaklaştırarak güçlendirdiği, yeterli bilgiye ve taleplerini, şikayetlerini iletebilecekleri mekanizmalara erişimlerini kolaylaştırdığı için daha etkili bir çocuk koruma sisteminin oluşmasını sağlar.

Çocuk Katılımını Neler Engeller?

Yetişkinlerin çocukları homojen bir grup olarak algılaması ve onları birey olarak görmemesi anlamlı çocuk katılımı için en büyük engellerdendir. Dünyanın ve Türkiye'nin de yaklaşık üçte bir nüfusuna sahip çocuklar bugün alınan kararlardan en uzun süre etkilenecek kişiler olmalarına rağmen bugünün kararlarına dahil olmada güçlükler yaşamaktadırlar. Bunun sebebi yetişkin iktidarındaki sistemde çocukların özneliğinin yok sayılmasıdır. Yetişkinler kültürel alışkanlıklarını ve davranışlarını devam ettirmeyi ve kendi iktidarlarını korumayı seçerek; çoğu kez çocukları - gelecekte olacak- ve -bugün henüz olmamış- olarak tanımlayarak çocukların kendi yaşamlarının öznesi olmaları önünde engel teşkil ederler. Bu yaklaşımı da çoğu zaman çocukları korumak ve onlar adına en iyisini düşündükleri için yaptıklarını iddia ederler.

Katılım hakkını diğer haklardan "daha az önemli" gören, çocuklar üstünde söz hakkının kendilerine ait olduğunu düşünen yetişkinlerin sayısının az olmaması da engel oluşturmaktadır. Çocukların görüşlerinin dikkate alınması ve kararlara dahil edilmeleri Türkiye'nin taraf olduğu BM ÇHS'de tanımlanmış olan bir çocuk hakkıdır ve bu hak beraberinde başta devlet olmak üzere çocuklarla çalışan tüm yetişkinlere yasal yükümlülükler getirir.

Bir eksiklik de çocuğun katılımın tanımına ilişkin netlik olmaması ve katılım hakkını gerçekleştirdiği varsayılan durumların aslında katılım olmadığı bilgisinin eksikliğidir. Çocuk katılımını, çoğu zaman, tek sefere mahsus çocuğa soru sormak olarak uygulamaya çalışmak ya da çocukların sadece görüşlerini ilettikleri ancak bu görüşlerin dikkate alınmadığı bir süreç işletmek anlamlı bir katılımın gerçekleşmemesine neden olur. Roger Hart çocuk katılım düzeylerini sekiz basamaklı bir merdivenle anlatır ve bu merdivenin ilk üç basamağında; çocuk katılımının sağlanmış gibi gösterildiği (göstermelik katılım) ancak ortada anlamlı bir çocuk katılımının var olmadığını ifade eden manipülasyon, dekorasyon ve maskotluk basamakları yer almaktadır. Çocuğa yeterince bilgilendirmenin yapılmadığı, çocuğun çoğu kez kendinin değil bir yetişkinin görüşünü kendisininmiş gibi sunduğu ya da çocuğun sesinin duyulmadığı ve nesneleştirildiği gibi örnekler bu üç basamaktadır. Göstermelik katılım biçimine örnek olabilecek durumlara örnekler şu şekilde olabilir:

- *Bir çocuğun kendi yaşının çok üstünde bir dil ve üslupla yazılan ve içeriğe dair çok fikri olmadığı bir metni okuması.*
- *Çocuğun görüşüne başvurulmak üzere çağrıldığı bir toplantı ortamının çocuğun görüşünü iletebilmesi için, çocuğun ihtiyaçlarına uygun bir ortam olmaması.*

Çocuk katılımının bir hak olarak yasalarda ve hayata geçmesini beklediğimiz okul, adalet sistemi ve koruma sistemi gibi süreçlerdeki mevzuatta çok kısıtlı şekilde

yer alması da çocuk katılımının hayata geçmesi önündeki sınırlılıklardan biridir. Çocukların kendi görüş ve şikayetlerini iletebilecekleri, erişebilir hak arama ve katılım mekanizmalarının hayata geçmesine ilişkin yasal düzenlemelere ihtiyaç bulunmaktadır. Bu sayılanlar dışında yetişkinlerin çocuklara danışma, çocuklarla işbirliği kurma gibi farklı düzeylerde çocuk katılımını hayata geçirmek için gerekli beceri ve donanımına sahip olamayışı, çocuk katılım süreçlerini anlamlı hale getirecek göstergelerin ve standartların olmaması, çocuk katılımının kısıtlı araç ve yöntemle yapılmaya çalışılması da katılımın sürekli ve anlamlı bir şekilde hayata geçmesi önündeki engellerdendir.

Çocuğa Karşı Şiddetin Önlenmesinde Çocuk Katılımı

BM Çocuk Hakları Komitesi, çocuk hak ihlallerinin önlenmesi açısından çocuk katılımının önemli olduğunu vurgulamaktadır. Çocuklar için kolay erişilebilir, çocuk dostu bildirim kanallarının oluşturulması, çocuklara bu kanallar hakkında ve görüşlerini ifade etme hakları konusunda bilgilendirilme yapılması, çocuğa karşı şiddetin önlenmesi ve şiddete erken müdahale açısından bir gerekliliktir.

Çocuklar tarafından kurulan ve çocuğa yönelik şiddet konusunda çalışmalar yapan dernek, inisiyatif ve girişimler desteklenmeli, çocukların bu konulardaki yaşantılarını ve görüşlerini ifade edebileceği alanlar sağlanmalıdır. Çocuğa karşı şiddetin önlenmesine ilişkin mevzuat ve politikalar geliştirilirken, plan ve programlar oluşturulurken ve uygulanırken de çocuklar sürece dahil edilmelidir.

Çocuk katılımının çocuğa karşı şiddetin önlenmesi açısından önemli olması kadar çocuğun şiddetten, kötü muameleden ve olası risklerden uzak kalması yani korunması da çocuk katılımı için gerekli şartlardan biridir. Bunun nedeni çocukların kendilerini güvende hissettikleri ortamda açık ve rahat bir şekilde kendilerini ifade edebilmeleridir.

Çocuk Katılımında Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü

Çocuk katılımının hayata geçmesi bakımından sivil toplum kuruluşlarının rolü iki taraflıdır. Bir tanesi kendi çalışmalarına çocukların görüşlerinin dahil edilmesi ve çocuk katılımına uygun süreçlerin işletilmesi ile ilgiliyken diğeri katılım hakkı konusunda sorumluluk sahibi tüm tarafların farkındalığının artırılmasına yönelik çalışmalar yapılmasını içermektedir. Öncelikle sivil toplum kuruluşu çocuğu hak sahibi birey olarak kabul eden bir yaklaşıma sahip olmalıdır. Daha sonrasında, çocukların katılımını sağlayacak uygulamalar geliştirerek bunları kendi iç işleyişlerine entegre etmelidirler. Kurumlar bu uygulamalarda, görüşlerini dikkate aldıkları sınırlı sayıda ve kapsamda çocukla çalışıyorlarsa, yalnızca bir grup sınırlı sayıda çocuğun görüşüne başvurduklarını açıkça ifade ederek çocukların temsiliyet durumunu şeffaflaştırmalıdır. Bunun dışında kurumlar, katılımı anlamlı kılmak için -hem kendi çalışmalarında hem de işbirliği yaptıkları

kurumların yürüttüğü çalışmalarda- çocukların kullanıldığı, maskotlaştırıldığı, göstermelik katılıma dönüşebilecek durumlara karşı önlemler alarak riski azaltmaya çaba harcamalıdır.

Kurumlar, ikinci rolleri olan farkındalık arttırmaya yönelik çalışmalar bağlamında çocukların seslerinin duyulmasını sağlayacak ve kendilerini ilgilendiren konularda kararlara dahil olmalarına aracılık edecek farkındalık ve savunuculuk çalışmalarını yürütebilir, destekleyebilir ve katılımcı süreçlere ilişkin iyi uygulama örnekleri geliştirilmesine katkı verebilirler. Çocukların liderliğinde yürütülen dernek ve inisiyatif çalışmalarına destek verebilir ve işbirlikleri kurarak bu dernek ve inisiyatiflerin güçlenmesine katkı sağlayabilirler. BM Çocuk Hakları Komitesi STK'ların ve taraf devletlerin çocuk haklarına ilişkin hazırladıkları raporların da çocukların görüşlerini dahil ederek hazırlanmasını desteklemekte ve teşvik etmektedir.

Türkiye'de çocuk katılımının güncel durumuna ilişkin öngörülen mekanizmalar, olanaklar ve sınırlılıklar hakkında bilgi edinmek isterseniz EK 1'e göz atabilirsiniz.

BÖLÜM 2:

ORTAKLIK AĞI'NDA ÇOCUK KATILIMINI ANLAMLI VE MÜMKÜN KILMAK

Rehber İlkeler

Ortaklık Ağı ve üyeleri tüm çocuk katılımı süreçlerinde BM ÇHS Genel Yorum 12'de yer alan Çocuk Katılımı Rehber İlkeleri'ni benimser; kurumsal yapılarında ve yürüttükleri tüm çalışmalarda bu ilkeleri uygular ve ilkelerin Ortaklık Ağı'nda ve üye kuruluşlarda hayata geçmesinin yaygınlaşması için tanıtım ve savunuculuk yapar.

1. Şeffaf ve Bilgilendirici: Çocukların görüşlerinin alınacağı konu, katılımın amacı ve etkileri, katılım sürecindeki aşamalar ve çocukların hakları konusunda her bir çocuğun ihtiyaçlarına, yaşlarına ve başka özelliklerine duyarlı, erişilebilir ve eksiksiz bir şekilde bilginin sunulmasıdır.

2. Gönüllü: Çocukların sürece dahil olmak için zorlanmaması, gönüllülük esası ile onaylarının alınması ile başlatılarak yürütülmesi, istedikleri bir aşamada süreçten ayrılacakları bilgisinin verilmesidir. Çocukların gönüllü katılımları önünde bazı engeller varsa, bunlara ilişkin çözüm önerileri geliştirilmelidir.

3. Saygılı: Çocukların görüşlerine, sürece katkılarına saygı gösterilmesi ve gelen görüşlere gereken ağırlığın verilmesidir. Görüşün iletildiği kişiler ve kurumlar, görüş geliştiren çocuklarla olan iletişimlerine ilişkin ihtiyaç duydukları bilgi, beceri ve yaklaşıma sahip olmak için çaba göstermelidir.

4. İlgili: Çocukların yaşamları ile ilgili olan, çocukların kendi bilgi, beceri ve donanımlarını kullanmalarına olanak sağlayan konularda görüşlerini ifade etmesi ve çocukların gündemlerinde olan ve vurgulamak istedikleri konulara alan açılmasıdır.

5. Çocuk Dostu: Çocuklar yaş ve gelişimsel özelliklerine göre farklı kapasitelere sahiptirler. Katılımın çocuk dostu olması, katılım sürecine ilişkin tüm planlamaların (ortam, süre, çalışma yöntemleri vb.) çocukların çeşitliliği göz önünde tutularak ve gelişen kapasitelerine uygun şekilde, farklı düzeyde yapılması demektir. Katılımı, çocukların keyif aldığı ve eğlendiği bir süreç haline getirmek önemlidir.

6. Kapsayıcı: Katılım sürecinin, sürece dahil olma aşamasından başlayarak, tüm süreçte çocuklar arasında ayırım gözetilmeden, tüm çocuklar için eşit katılım olanaklarının sağlanması ve olanakları bakımından kısıtları olan

grupları içerecek şekilde kurgulanmasıdır. Çeşitliliği sağlayarak kapsayıcı bir şekilde sürecin kurgulandığı durumlarda, birbirleri ile daha önce iletişimi ve teması az olan gruplar arasında oluşabilecek olası ayrımcı davranışların önlenmesi için çaba gösterilmelidir.

7. Eğitim ile Desteklenmiş: Katılım sürecinde çocukların ihtiyaç duyduğu bilgi ve becerileri edinebileceği çalışmaların yapılması, kapasitesinin geliştirilmesi için desteklenmesi ve çocukların güçlenmesidir.

8. Güvenli ve Risklere Karşı Duyarlı: Çocukların kendilerini güvende hissettikleri bir ortamda güvendiği yetişkinlerle olması, çocukların görüşlerini ifade etmesinin neden olabileceği olası risklerin önceden belirlenerek en aza indirilmesi, gerekli tedbirlerin alınması ve çocukların katılım haklarını kullanırken ve sonrasında herhangi bir kötü muamele ve şiddete uğramasının engellenmesi sağlanması anlamına gelir. Bunlarla birlikte, çocuklar korunma hakları ve ihtiyaç duyduklarında nereden destek alabilecekleri konularında bilgi sahibi olmalıdır.

9. Hesap Verebilir: Çocukların görüşlerinin alındığı durumlarda, alınan görüşlerin nasıl kullanıldığı/kullanacağı, ne kadarının kullanılacağı gibi konularda çocuklara geribildirim verilmesi gerekliliği ve hatta mümkünse görüşlerin analiz edilmesi, kullanılması ve diğer takip süreçlerinde de çocukların dahil olabilmesidir. Katılım sürecinin sonunda çocuklarla birlikte tüm tarafların değerlendirme yapması önemlidir.

Katılım Süreci ve Düzeyleri

Bir hak ve süreç olarak çocuk katılımını anlamlı bir şekilde hayata geçirirken Ortaklık Ağı; yukarıdaki rehber ilkeler ışığında katılım süreci için aşağıdaki üç adımı gözetir:

a. Hazırlık ve Bilgilendirme: Çocukların bilgilendirilmesi, rızasının sorulması, onayının alınması, ilgili konu hakkında görüş geliştirebilmeleri için hazırlanması ve yeterli bilgiye erişiminin sağlanmasıdır.

b. Görüş Geliştirme ve İfade Etme: Çocukların, kendilerini güvende hissettikleri ve kendilerine uygun ortamda ve yöntemle görüşlerini ifade etmeleri için ortam yaratılması

c. Görüşlerin Dikkate Alınması: Çocuklar tarafından ifade edilen görüşlerin ilgili taraflar, karar vericiler tarafından dinlenmesi, dikkate alınması, kararlara etki etmesi ve çocuklara bu sürece ve sonuca dair geribildirim sunulması aşamasıdır.

Ortaklık Ağı, çocukların katılım düzeyini artırmak için çaba harcar. Çalışma alanlarında aşağıda açıklanan üç katılım düzeyinden⁵ kendi kapasiteleri ve çalışma yöntemlerine uygunluğuna göre seçimler yaparak uygulamaya çalışır:

1. Çocuklara Danışma

Yetişkinlerin inisiyatifi ile başlayan, yetişkinler tarafından yürütülen ve karar alma bölümünde yetişkinlerin ağırlıklı olduğu bir katılım düzeyidir. Çocukların yaşamlarının uzmanı olduğu kabulünden yola çıkılarak yetişkinler, çocukların ihtiyaçlarını gözetken ve görüşlerini içeren doğru ve etkili kararlar almak üzere çocukları ilgilendiren konularda danışma sürecini başlatırlar. Danışma süreci çocukların rahatça görüş geliştirmelerini ve ifade etmelerini kolaylaştıracak şekilde planlanır. Yürütülecek bir araştırmanın kapsamını belirleme, araştırma bulgularını analiz etme, yeni bir yasa oluşturma, var olan politikaya ilişkin değerlendirme ya da kampanya geliştirme gibi yetişkinlerin yürüttüğü çalışmalarda çocukların görüşlerine başvurulabilir. Son kararı verme yetkisinin ağırlıklı yetişkinlerde olması, çocuklardan alınan görüşlerin ciddiye alınmaması anlamına kesinlikle gelmez. Danışma sürecini başlatan yetişkinler çocuklardan gelen görüşleri içeren kararlar alma ya da çıktılar oluşturma sorumluluğu taşır. Süreç sonunda çocuklara alınan karar ya da çıktı ile ilgili bilgilendirme yapılır.

2. Çocuklar ile İşbirliği

Yetişkinlerin inisiyatifi ile başlatılan ve sonraki tüm süreç ve sonuçlarda çocuklarla ortaklık yapılan, çocukların da kararları ve sonuçları etkileme gücüne sahip olduğu ve belli bir süre sonra giderek çocukların yürütmesine ağırlık vermeye olanak sağlayan katılım düzeyidir. Bu düzeydeki bir katılım sürecinde çocuklar, tasarım aşamasından son aşamaya kadar, sürecin tamamına dahil olabilir. Örneğin bir araştırmanın soru tasarımından uygulamasına ve bulguların analizine kadar tüm süreç çocuklarla birlikte yürütülebilir. Çocuklara danışma ile yürütülen bir çalışma süreci içerisinde çocuklarla işbirliği yapılan bir düzeye çıkabilir. Bu katılım düzeyinde, çocukları başta çalışmanın ortakları olarak ilan edip ancak onlara dahil olabilecekleri kısıtlı alanlar sunulduğunda ve çalışmada yalnızca isimleri geçirilerek, aslında iş birliği kurulduğu belirtildiğinde bu "çocukların kullanılması" anlamına gelir. Bu nedenle sürecin yetişkin ve çocuğun eşdeğerli olacağı şekilde ve her iki taraf için de uygun yöntem ve araçlar kullanılarak planlanması gerekir.

3. Çocuk Liderliği

Çocukların kendi inisiyatifleri ile başlattığı, yürüttüğü, karar aldığı ve yetişkinlerden ihtiyaçları doğrultusunda hangi düzeyde bir destek ve kolaylaştırıcılık alacaklarını

belirledikleri süreçlerdir. Kontrolün çocuklarda olduğu bu süreçlere örnek olarak çocukların kurdukları dernekler ve inisiyatifler örnek verilebilir. Bunun dışında, çocukların tüm süreci yürütecekleri ve doğrudan kullanabilecekleri şikayet mekanizmaları, akranları ile birlikte ve medya ürünleri hazırlama ve yaygınlaştırma, gidecekleri okul ya da atölyenin seçim süreci, akran eğitimlerine ilişkin örneklerle de rastlanabilmektedir. Çocuk liderliğinde ilerleyen çalışmalarda yetişkinlerin rolü kolaylaştırıcılıktır. Kolaylaştırıcılar; çocukların belirledikleri gündem ve hedefler doğrultusunda, onlardan gelen ihtiyaçların kapsamı ve niteliği ölçüsünde destek sunarlar. Yetişkinlerin kararları etkileme gücü yoktur, çocukların talebi olursa tavsiyede bulunabilirler.

Bu üç düzeydeki katılımın her biri de anlamlı bir çocuk katılımı için uygun düzeylerdir ve birbirlerinin hazırlığı olarak da düşünülebilir. İlk defa çocuklarla teması olacak ya da daha önceden hiç tanımadığı bir çocuk grubu ile çalışacak kurumlar öncelikle çocuklara danışma düzeyi ile başlayabilirler. Çalışmayı yürüten yetişkinler ve çalışmaya katılan çocuklar arasındaki iletişim arttığında ve her iki tarafın da kapasiteleri geliştiğinde katılım düzeyi çocuklarla işbirliği yapılan bir sürece dönüşebilir. Anlamlı bir çocuk katılımı için kurumun kendi kapasitesini ve koşullarını gözden geçirerek ve gerekli hazırlığı yaparak kendini hazır hissettiği düzeyden başlaması ve bir önceki bölümde yer alan rehber ilkeleri gözetmesi gerekir.

Çocuk Katılımı için Atılacak Adımlar

- Ortaklık Ağı hazırlanan politika belgesini üyeleri arasında yaygınlaştırmak için çalışmalar planlar ve uygular.
- Çocuk katılımına ilişkin bilgi, farkındalık ve beceri düzeyinin artması için üyelerine yönelik eğitim çalışmaları yapar, çalıştaylar düzenler ve yayınlar çıkarır.
- Üyelerin çocuklarla yürüttüğü çalışmalarda çocuğu araçsallaştıran, nesneleştiren ya da çocuğun görüşlerini ciddiye almayan yaklaşımları benimsemeleri kabul edilemez. Bu konuda Ortaklık Ağı Yürütme Kurulu'nun ve üyelerinin birbirlerini uyarma, bu politika belgesini hatırlatma gibi sorumlulukları bulunmaktadır.
- Ortaklık Ağı yürütme organının karar alma süreçlerine çocukların dahil edilmesi konusunda giderek daha kapsayıcı ve etkili olacak bir katılım süreci planlanır ve sürekli geliştirilerek uygulanır.
- Ortaklık Ağı ürettiği yayın ve dokümanlarının ve internet sitesinin çocuk dostu hali için hazırlıklara başlar, daha fazla çocuk dostu üretim yapacağını taahhüt eder.

⁵ Çocuk katılımı düzeyleri için bkz. Claire O'Kane, Children's Participation in the Analysis, Planning and Design of Programmes, 2013, Save the Children. (http://resourcecentre.savethechildren.se/sites/default/files/documents/children_participation_in_programming_cycle.pdf)

- Ortaklık Ağı'nda çocukların görüşlerini ve taleplerini iletebileceği çocuk dostu bir mekanizma tasarlanır ve hayata geçirilir.
- Ortaklık Ağı bu politika belgesine dayanarak; yukarıdaki maddeleri de içerecek şekilde kısa, orta ve uzun vadeli olarak yapacağı eylemler için Çocuk Katılımı Eylem Planı hazırlar ve uygular.
- Çocuk katılımının ađ içinde anlamlı ve mümkün kılınabilmesi için çalışmalar yapmak ve hazırlanan eylem planını izlemek üzere, Ortaklık Ağı Yürütme Kurulu içinde bir veya birkaç kişi belirlenir ve üyelerle bu kişilerin bilgileri ve görevleri paylaşılır. Bu kişi ya da grup politika belgesinin benimsenmesi, eylem planının hayata geçirilmesi için çalışır, çalışmaları izler ve yıl sonunda raporlaştırarak Ortaklık Ağı'na öneriler sunar. Üyelerden gönüllü olan temsilciler bu sürece katkı sunabilir.

Çocuk katılımını anlamlı ve mümkün kılan adımları kolaylaştırmak üzere EK 2, EK 3 ve EK 4'te kılavuz sorular, kontrol listesi ve bazı yöntem önerileri sunulmuştur.

EK 1:

TÜRKİYE'DE ÇOCUK KATILIMINA İLİŞKİN GÜNCEL DURUM: OLANAKLAR – SINIRLILIKLAR

Türkiye'de çocuğun katılım hakkının temel bir ilke ve hak olarak yer aldığı BM ÇHS 1995'te yürürlüğe girmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'na ise "çocuk hakları" tanımı 2010'da yapılan bir değişiklikle girmiştir. Anayasa'da çocuk haklarını ve ailenin korunmasını içeren 41. maddede sadece bakım, anne-babayla ilişki ve istismara karşı korunma ile ilişkili olarak çocuk hakları tanımlanmıştır ve yasada çocuğun hak sahibi birey olarak görülmesi, çocuk katılımı ile ilgili bir ifade bulunmamaktadır. İlk bölümde BM ÇHS'de çocuk katılımı ile ilgili maddeler olarak sıralanan ifade özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü gibi maddeler ise Anayasa'da ve diğer kanunlarda tüm yurttaşlar için düzenlendiği hali ile bulunmakta olup, ÇHS'de ifade edildiği biçimde çocukların ihtiyaç duydukları kendilerine özgü düzenlemeler bulunmamaktadır.

Anayasa'ya benzer bir şekilde Türkiye'de çocuk haklarına ilişkin en kapsamlı mevzuat olan Çocuk Koruma Kanunu'nda da katılım çok sınırlı bir şekilde yer almıştır. Kısacası, Türkiye'nin ulusal mevzuatında çocuk haklarına ilişkin genel düzenlemelerin katılımdan çok korumaya ağırlık verecek şekilde hazırlandığı; bu nedenle, ulusal mevzuatın genel olarak katılım hakkı bakımından BM ÇHS ile uyumlu olmadığı söylenebilir.

BM ÇHS Genel Yorum 12, yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde, ailede/alternatif bakımda, tıbbi bakımda, eğitimde, oyun, dinlenme, spor ve kültürel faaliyetlerde, medyada, şiddet durumlarında, önleme stratejilerinde, acil durumlarda, göçmenlik ve sığınma işlemlerinde ve işyerinde ve sivil toplum kuruluşlarında çocuk katılımının hayata geçmesi için önerilerde bulunmaktadır. Yani çocuk katılımını, çocuk haklarının hayata geçmesinden sorumlu olan tüm kişi, kurum ve kuruluşların yerine getirmesi beklenmektedir. Çocuk katılımının bu alanlarda hayata geçmesi için yasal düzenlemelere, destekleyici dokümanlara ve mekanizmalara ihtiyaç vardır. Türkiye'nin ulusal mevzuatında çocuk katılımı bakımından eksiklikler olmasına ve bu konuda yasal yaptırımların az olmasına rağmen, çocuk katılımının hayata geçmesinin beklendiği belli alanlarda katılım hakkını içeren ve destekleyen dokümanlara rastlanmaktadır.

Türkiye'de ulusal düzeyde çocuk katılımının sağlanması için belirlenen mekanizma, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü koordinasyonunda her ilde oluşturulan Çocuk Hakları İl Çocuk Komiteleri ve bu komitede aktif iki yıl çalışan çocuklardan seçimle oluşan çocuk danışma kuruludur.⁶ Ulusal düzeyde çocuk katılımının sağlanmasına 2013-2017

hedefleri arasında yer veren Türkiye'nin ilk Ulusal Çocuk Hakları Strateji Belgesi⁷ de ulusal düzeyde çocuk katılımının sağlanması açısından önemli bir adımdır.

Eğitimde ve okullarda çocukların katılımı için öngörülen mekanizma ise 2004 yılında hazırlanan ve yürürlükte olan "Okul Meclisleri Yönergesi"nde yer almaktadır. Her okulda eğitim-öğretim yılı başında seçim ile belirlenen bir meclisin kurulmasına işaret eden Yönerge ağırlıklı olarak yapılacak seçime ilişkin düzenlemelere yer vermektedir. Okul Meclisleri dışında okullarda yer alan bazı kurullara çocukların katılımı da öngörülmüştür. Ayrıca, Milli Eğitim Bakanlığı'nın 2011-2015 yılları arasında yürüttüğü Demokratik Vatandaşlık ve İnsan Hakları Projesi ve 2018 yılında başlayan Temel Eğitim Kurumlarında Demokrasi Kültürünün Güçlendirilmesi Projesi de eğitimde ve okullarda çocuk katılımının sağlanması açısından önem arz etmektedir.

Çocukların yaşadıkları mahalle ya da yerellerdeki hizmetlere ilişkin görüşlerini iletebilecekleri mekanizma Türkiye'de genellikle kent konseylerinin altında oluşturulan çocuk meclisleridir. Farklı il ve ilçe belediyelerinde çocuk meclisleri belli yönetmelik ya da yönergeler doğrultusunda yürütülmektedir. Belediyelerin çocuk meclislerine ilişkin yönerge ya da yönetmelikleri arasında benzerlikler olmakla beraber yaklaşım ve içerik bakımından farklılıklar da bulunmaktadır. Bu yönerge ve yönetmelikler, ağırlıklı olarak çocuklara yönelik hizmetlerle ilgili konular üzerinde dururken çocukların kararlara dahil olma süreçlerine ilişkin sınırlı bilgiler içermektedir.

Çocuk Hakları İl Çocuk Komiteleri, Okul Meclisleri ve Çocuk Meclisleri gibi mekanizmalar temsile dayalı yapılardır. Temsile dayalı mekanizmalar çocuk katılımını hayata geçirmek için sınırlı sayıda çocuğun katılımına olanak sağlar ve temsilci olarak seçilen çocukların tüm akranlarını temsil etmesinin, başka destekleyici kanallar olmadan, beklenmesi ağır bir sorumluluktur. Bu nedenle, farklı çocuk gruplarına, farklı araç ve yöntemlerle danışılması ve farklı görüş alma kanallarının oluşturulması gibi destekler verilerek, çocuğun katılım olanakları genişletilmelidir.

Çocukların uğradıkları hak ihlalleri karşısında başvuru yapmalarını kolaylaştıran diğer mekanizma ise 2012 yılında kurulan Kamu Denetçiliği Kurumu'dur. Kamu Denetçiliği Kurumu diğer alanlardan farklı olarak çocuk hakları alanına ilişkin çocukların başvurularını kolaylaştıracak yeni yasal düzenlemelere yer vermiştir. Çocuklar için yaş grupları da gözözetilerek hazırlanan web sitesi üzerinden çocukların başvuruları alınmaktadır.

Türkiye'de Nisan 2017'de BM ÇHS'nin Başvuru Usulüne İlişkin İhtiyari Protokolün Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun yayımlanmıştır. Bu kanunla

⁶ Çocuk Hakları İl Çocuk Komitelerinin Oluşturulması, Çalışma Usul ve Esaslarına İlişkin Yönerge için bkz. <https://cocukhizmetleri.aile.gov.tr/uploads/pages/yonergeler/cocuk-haklari-il-cocuk-komitelerinin-olusturulmasi-calisma-usul-ve-esaslarina-iliskin-yonerge.pdf> (11.09.2018)

⁷ Ulusal Çocuk Hakları Strateji Belgesi ve Eylem Planı için bkz. <https://cocukhizmetleri.aile.gov.tr/uploads/pages/yayinlar/ulusal-cocuk-haklari-strateji-belgesi-ve-eylem-planı.pdf> (11.09.2018)

birlikte ulusal hak arama yollarının tümü tüketildiğinde BM Çocuk Hakları Komitesi'ne bireysel başvuruyu çocuklar ve üçüncü şahıslar yapabileceklerdir. Üçüncü şahıslar ve tüzel kişiler (örneğin STK'lar) çocuğun bilgilendirilmiş onamı olmadan çocuk adına başvuru yapamazlar ancak çocukların yüksek yararına hareket ettiklerini kanıtlayabilirlerse başvuru yapabilirler. Çocukların hak arama yolları bakımından bu protokol oldukça önemlidir.

Yukarıda yer alan mekanizmalar dışında alternatif bakım, çocuk koruma sistemi, sağlık sistemi gibi alanlarda da çocukların kendileri ile ilgili kararlara katılması ve görüşlerinin alınmasına ilişkin düzenlemeler oldukça kısıtlıdır ve bu bağlamda anlamlı bir çocuk katılımını hayata geçirecek daha fazla düzenlemeye ihtiyaç duyulmaktadır. Son olarak anlamlı bir katılımın gerçekleşmesini beklediğimiz medyada da, çocuğun güvenli bilgiye erişimi, çocukların medyada temsili ve medyada çocuğun sesinin duyulması gibi çocuk katılımının gerçekleştiği iyi örnekler oldukça az sayıdadır.

EK 2:

ORTAKLIK AĞI İÇİN ÇOCUK KATILIMINI İZLEME, DEĞERLENDİRME VE GELİŞTİRMEYE YÖNELİK KILAVUZ SORULAR

Çocuk katılımının bir süreç olması, onun anlamlı hale gelebilmesi için sürekli olarak izleme, değerlendirme ve geliştirilmesini gerekli kılmaktadır. Ortaklık Ağı ve üyeleri tüm çalışmalarının planlama, uygulama ve değerlendirme aşamalarında çocuk katılımını mümkün ve anlamlı kılıp kılmadıklarını kontrol etmelidirler.

Ortaklık Ağı'nın dört ana çalışma alanında çocuk katılımını sağlamasına kılavuzluk edecek ve kontrolünü destekleyecek örnek sorulara aşağıda yer verilmiştir. Bu sorular her çalışma özelinde genişletilebilir ve farklılaştırılabilir. Aşağıdaki çalışma alanları dışında, doğrudan çocuklarla yürütülecek etkinliklerde katılım sürecinin rehber ilkeler ışığında hayata geçip geçmediğinin izlenmesi için hazırlanan örnek kontrol listesi de EK 4'te sunulmuştur.

Karar Alma – Yürütme

- Çocuklar için, Ortaklık Ağı'nın karar alma süreçlerine dahil olabilecekleri bir mekanizma var mı? Varsa, bu mekanizma çocuklar tarafından erişilebilir mi?
- Ortaklık Ağı Yürütme Kurulu ve Sekreteriyasının çocuk katılımını sağlama konusundaki sorumlulukları belirlenmiş mi?
- Ortaklık Ağı'nın yıllık planlamalarına, yürüttüğü projelere ve kampanyalara hangi çocukların hangi kanallarla görüş iletebileceğine dair süreçler tanımlı mı?

İzleme, Değerlendirme, Raporlama

- Türkiye'de çocuğa yönelik şiddetin önlenmesine yönelik yapılan araştırma ve veri toplama çalışmalarında çocukların seslerinin daha çok duyulması için stratejiler geliştirilmiş mi?
- İzleme, değerlendirme ve raporlama süreçlerinin tamamında ya da her birinde hangi düzeydeki çocuk katılımı sürecinin uygulanacağı öngörülmüş mü?
- Tüm süreçte üretilen bilgiye çocukların erişimi var mı?

Eğitim ve Kapasite Geliştirme

- Ortaklık Ağı'nın, ağ üyelerinin çocuk katılımını hayata geçirmeleri konusunda kapasitelerini geliştirmelerine yönelik planları ve ayırdığı kaynağı var mı?
- Ortaklık Ağı, üyelerine yönelik, çalıştıkları çocukların haklarını bilmeleri ve katılım haklarını hayata geçirmek amacıyla, ihtiyaç duydukları donanımı kazandırmak için eğitim çalışmaları düzenler mi?
- Ortaklık Ağı, çocuğa yönelik şiddetin önlenmesi ve çocuğa yönelik şiddete etkili müdahale için çocukların şikayetlerini bildirebilmelerini kolaylaştırmak adına, çocuklarla ve ilgili kurumlarla kapasite geliştirme çalışmaları yapıyor mu?

Savunu ve İletişim Çalışmaları

- Ortaklık Ağı'nın ve üyelerinin yürüttüğü savunuculuk çalışmalarına çocuklar görüşleri ile etki ediyor mu?
- Savunuculuk çalışmaları kapsamında üretilen iletişim materyallerinin hazırlanma süreçlerine çocuklar dahil ediliyor mu? Kapsayıcılık ilkesi bakımından farklı yaş ve özelliklere sahip çocukların hazırlanan iletişim materyallerine erişimi kolay mı?
- Çocuğa yönelik şiddetin önlenmesi konusunda çalışmalar yapan çocuklar tarafından yürütülen dernek, inisiyatif ve ekiplerin çalışmaları destekleniyor mu?

EK 3:

DOĞRUDAN ÇOCUKLARLA YAPILAN ÇALIŞMALARDA ÇOCUK KATILIMI ÖRNEK KONTROL LİSTESİ⁸

ÖNCESİ (Hazırlık ve Bilgilendirme)

- Etkinliğin konusu katılacak çocukların yaşamları ile ilişkili ya da ilgili mi?
- Etkinliğe katılmadan önce çocukların hazır bulunmuşluğu var mı?
- Etkinliğin amacı, içeriği, yeri, zamanı ve süresi gibi bilgiler çocuklara eksiksiz bir şekilde verildi mi?
- Daha önce deneyimledikleri bir çalışma ise; nasıl bir çalışma olacağına ilişkin detaylı anlatım, küçük hazırlık çalışmaları yapıldı mı?
- Çocuklara bilgilendirme nasıl bir yöntem ile yapıldı? Yöntem, katılımı beklenen çocukların gelişimsel ihtiyaçlarına uygun muydu?
- Çocukların kendilerini güvende hissedebilecekleri bir ortam için gerekli tedbirler alındı mı?
- Etkinlik için çocukların seçimi nasıl yapıldı? Tüm çocuklar katılım için eşit olanağa sahip miydi? Kapsayıcılık ilkesi üzerinden eşit olanaklara sahip olmayan çocukların katılımı önündeki engeller kaldırıldı mı?
- Çocukların onayları alındı mı? Gönüllü katılımları sağlandı mı?
- Çocukların bakımından sorumlu kişilerden yazılı onay alındı mı?
- Etkinlik, katılacak çocukların yaşları, gelişimsel durumları ve diğer ihtiyaçları çerçevesinde gözden geçirildi mi? Mekan, zaman ya da materyal ya da yöneme ilişkin ihtiyaç duyuluyorsa uyarılma ya da değişiklik yapıldı mı?
- Etkinlik kolaylaştırıcıları/yürütücüleri katılımcı kitlesi, içerik ve yöntem için uygun mu? Kolaylaştırıcı/yürütücü kurum çocuk koruma politikası konusunda bilgilendirildi mi? Davranış kurallarını kabul etti mi?
- Etkinlik sırasında uyulması beklenen kurallar var mı? Varsa bunların başta çocuklarla paylaşılması için süre ayrıldı mı?
- Etkinlik başlamadan önce çocuklara etkinlik sırasında katılım göstermek istemiyorlarsa ayrılacaklarına ilişkin bilgi verildi mi? Böyle bir durum olduğunda ayrılan çocuklarla nasıl bir süreç yürütüleceği planlandı mı?
- Katılacağı belirlenen çocuklar birbirlerini tanıyorlar mı? Homojen bir grup mu yoksa daha heterojen bir grup mu oluştu? Gruptaki çocuklar birbirleri ile teması az olan çocuklar ise kaynaşma ve güven ortamı sağlayacak zaman ve etkinlikler içeriğe dahil edildi mi? Süre revize edildi mi?
- Katılan çocukların sayısı ve etkinliğin süresi, tüm çocukların görüşlerini rahatça ifade edebilmesi için uygun mu?

SIRASINDA (Görüş geliştirme ve ifade etme)

- Etkinlik kolaylaştırıcısı/yürütücüsü belirlenen gönüllü davranış kurallarına uygun davranıyor mu? Çocuklarla eşdeğerli ve saygılı bir ilişki kuruyor mu?
- Kullanılan materyal, dil ve yöntem çocuklar için uygun mu? Uyarlamalar yapılmış mı?
- Çocuklar yönergeleri ve genel olarak etkinliği anlıyor mu?
- Çocukların katılım düzeyleri nasıl? Tüm çocuklar katılıyor mu?
- Katılmayı tercih etmeyenler var mı? Nedenleri öğrenildi mi?
- Etkinliğin içeriği, konusu çocukların ilgisini çekiyor mu?
- Çocuklar geribildirimlerini, itiraz ya da sorularını rahatlıkla iletebiliyorlar mı?
- Etkinliğe ilişkin herhangi bir değişiklik yapıldı mı? Yapılan değişikliğe ilişkin çocuklara bilgi verildi mi?
- Planlanan süre yeterli oluyor mu? Süre yetersizliğinden dolayı çocukların ifadelerinin kısıtlandığı oluyor mu? Oluyorsa süre ile ilgili bir güncelleme yapmak mümkün mü?
- Çocuklar kendilerini güvende hissediyorlar mı? Duygularını ve düşüncelerini rahatlıkla ifade edebiliyorlar mı?
- Etkinlik başlangıcında kurallar belirlendi mi? Süreçte kurallar hatırlatılıyor mu?
- Etkinlik sırasında yaşanan anlaşmazlıklar nasıl çözülüyor? Bu konuda bir yöntem ya da yaklaşım belirlenmiş mi?
- Katılımcı çocukların beklenti ve ihtiyaçları doğrultusunda etkinlikte esneklik yapılabiliyor mu?
- Etkinlik sonunda çocukların etkinlik hakkında değerlendirmeleri çocukların özelliklerine uygun bir yöntemle alındı mı?

SONRA (Görüşlerin dikkate alınması ve geribildirim)

- Etkinlik sırasında çocuklardan gelen görüşler ya da etkinliğin çıktıları/ürünleri toplandı mı?
- Çocuklardan gelen görüşler analiz edildi mi?
- Etkinlikte oluşturulan ürünler başka bir mecrada kullanılacak mı? Kullanılacaksa çocuklara ve bakımlarından sorumlu yetişkinlere bu konu hakkında bilgi verildi mi? Bu konuda gerekli onay süreci işletildi mi?
- Çocukların görüşleri nasıl yansıtılacak? Çocukların isimleri, soyisimleri ya da yaşları belirtilecek mi? Bu konuda bilgi verildi mi?
- Anonimleştirmeden çocukların görüşlerinin kullanılması çocuklar için bir tehlike yaratıyor mu? Bu konuda gerekli tedbirler alındı mı?
- Çocuklardan gelen görüşler iletileceği vaat edilen ilgili kişilere iletildi mi?
- Çocuklara görüşlerinin nasıl, ne ağırlıkta kullanıldığı ve bunun nedenleri hakkında kapsamlı bir geribildirim verildi mi?
- Çocukların etkinliğin sonunda yaptıkları değerlendirmeler analiz edildi mi?
- Oradaki bilgiler ışığında etkinlik revize edildi mi?
- Etkinlik hedefine ulaştı mı? Takip etkinliklerine ihtiyaç var mı? Çocuklar yeni etkinlik önerileri sundular mı?
- Çocuklarla bir sonraki süreç tanımlandı mı? Sürecin nasıl ilerleyeceği konusu çocuklara danışıldı mı?
- Çocuklarla süreçte yapılması planlanan işlerin yapılmasından sorumlu kişi ve kurum belli mi? Takibi yapılacak mı?
- Etkinlik sonrasında ortaya çıkan rapor, video, kitap ya da farklı bir materyalin son hali çocuklarla paylaşıldı mı?
- Etkinlik sonrasında oluşturulan ürün yetişkinlere yönelik mi? Eğer öyleyse çocukların anlayabileceği formattaki hali oluşturulacak mı?

⁸ Child Participation Standards, Educo (2017)den ilham alınarak hazırlanmıştır. bkz. https://www.educo.org/Educo/media/Documentos/somos/Child_participation_standards_20150511_Educo.pdf

EK 4:

ANLAMLI BİR ÇOCUK KATILIMI İÇİN YÖNTEM, ARAÇ VE UYGULAMA ÖNERİLERİ

Çocuk katılımını anlamlı bir şekilde hayata geçirmek için birlikte çalışılacak çocuk grubu, çalışma konusu ve türüne göre yöntemleri, araçları ve uygulamaları çeşitlendirmek önemlidir. Aşağıda yer alanlar, daha önce çocuk katılımı için kullanılmış ve etkili olduğu düşünülen öneriler olmakla beraber her kurum ve kişi uygulamaya geçmeden gerekli uyarlamaları ve çeşitlendirmeleri yapmalıdır.

1. Çocuklarla Katılımcı Yöntemlerle Araştırma

Çocuk alanında yapılan araştırmalarda, o alanın uzmanı olan çocukların seslerinin, görüşlerinin araştırmalara dahil edilmesi, araştırmacıların önde gelen sorumlulukları arasındadır. Çocuklarla yapılan çoğu araştırma çocuk katılımı ilkelerinden ve etik ilkelerden uzak olarak hayata geçirilebilmektedir. Öncelikle çocuk katılımı ve etik ilkeleri hayata geçirme konusunda donanım eksikse, çocukları dahil etmemek çocukların öncelikli yararı açısından daha doğru bir karar olabilir. Çocuklarla araştırma süreçleri farklı katılım düzeylerinde planlanarak çocukların araştırmacı olarak yer alması ya da sadece araştırma sorularının danışılması gibi farklı uygulamalar yürütülür. Araştırma sürecine dahil edilmesi planlanan çocuk grubunun yaş ve özellikleri göz önünde tutularak çocukların görüşlerini daha rahat ve keyifli bir şekilde iletebilecekleri yenilikçi yöntemlere başvurulması önerilir. Örneğin çocukların yaşadıkları mahalleye ilişkin görüşlerini alırken anketler kullanmak yerine, mahallelerinin krokisi üzerinden nerede, nasıl hissettiklerine dair paylaşımlar yapmaları sağlanabilir veya yine aynı konulu bir araştırma, fotoğraf çalışması ile yürütülebilir. Çocuklarla araştırma süreçlerinde dikkat edilmesi gereken noktalar için "Çocuklarla ilgili ve Çocuklarla Birlikte Yapılan Araştırmalarda Gözetilecek Etik Kurallar"⁹ yayınına göz atılması faydalıdır.

2. Çocuk Dostu Bilgi Sunma

Çocukların kendilerini etkileyen herhangi bir konuda görüş geliştirebilmesi için o konuda kendi yaş ve özelliklerine uygun bilgiye erişimi gerekmektedir. Bu bilgi; okul disiplin yönetmeliğinde, BM ÇHS'de ya da yeni çıkan bir politika belgesi ya da araştırmada yer alabileceği için, bu tür yayınların ya da belgelerin çocukların tüm farklılıkları göz önünde tutularak çocukların erişebileceği bir şekilde uyarlanması ve çocuklara yönelik bilgi ve haber veren medya ürünlerinin çeşitlenmesi çocuğun

bilgiye erişim hakkı ve katılım hakkı için elzemdir. Çocuk alanında çalışan sivil toplum kuruluşları, hem ürettikleri bilgilere (yayınlar, web sitesi vb.) çocukların erişimini kolaylaştırmak hem de çocukların erişebileceği bilgi kaynaklarını artırmak konusunda çalışma sorumluluğu taşırlar. Çocuklar homojen bir grup olmadığı için her bilgiyi tüm yaş düzeylerine uygun hale getirmenin insan, zaman ve maliyet bakımından zorlu olduğu kabul edilmekle beraber, edilmekle beraber, farklı yaş grupları veya bilgiye erişimi özellikle kolaylaştırılmak istenen çocuk gruplarına ilişkin sınıflandırmalar yapılarak süreç başlatılabilir. Erişimi özellikle kolaylaştırmak istenen bazı bilgilerin ise çocuklar için özel olarak uyarlanması gerekli değildir; çocukları da hedef kitleye dahil ederek evrensel bir erişilebilirlik sağlanabilir.

3. Çocuklardan Onay Alma

Çocuk katılımı rehber ilkelerinde biri de çocukların gönüllü katılımının sağlanmasıdır. Herhangi bir etkinlik ya da bir araştırma sürecine çocuklar dahil ediliyorsa hem çocuklardan hem de yasal olarak bakımından sorumlu kişilerden izin alınmalıdır. Bu bölümde yazılı olarak izin alınmasından öte çocukların gerçekten etkinliğe ya da yapılacak herhangi bir çalışmaya katılmaya onaylarının alınması üzerinde durulacaktır. Çocuklara sadece sözel olarak soru sorduktan sonra alınan "evet" cevabı her zaman sürece dahil olmak istedikleri, görüşlerinin bir yerlerde kullanılmasına izin verdikleri anlamına gelmez. Bu onayın bilinçli bir onay olabilmesi için öncelikle çocuklara yeterli bilgilendirmenin yapılması, yapılan bilgilendirmenin anlaşılıp anlaşılmadığının kontrol edilmesi ve katılmak istemediklerini belirttiklerinde herhangi bir yaptırımın ve farklı bir muameleye uğramayacaklarının güvencesinin verilmesi gibi hususlara özen gösterilmelidir. Çocuklar bazen birlikte çalıştıkları yetişkinleri memnun etmek ya da yetişkinlerden çekindikleri için istemedikleri bir davranışa onay verebilirler. Çocuklarla çalışan yetişkinlerin çocuklardan gelen her cevaba ve görüşe saygılı olduklarını ve isterlerse katılım göstermemelerinin de bir hak olduğunu vurgulamaları önemlidir. Her yaştaki çocukların duyguları, düşünceleri ve seçimleri değerlidir. Ayrıca, çocuklarla çalışırken çocukların kişisel alan ve sınırlarını ihlal etmemek, bedensel söz haklarına saygı göstermek gereklidir.

4. Çocuklardan Danışma Ekipleri/Kurulları Oluşturma

Araştırma, proje ya da kurumun tüm çalışmalarına ilişkin çocuklara danışarak görüşlerini almak istenildiğinde ilk çıkan sorulardan biri hangi çocuklarla ve kaç çocuk ile çalışılacağına ilişkin olur. Bu sorunun tek bir cevabı yoktur; bazen tek bir çalışma için belli süreli bir grup çocuk ile süreci yürütürken bazen daha sürekli bir grupla çalışmaya ihtiyacınız olabilir. Çok sayıda çocuklarla görüş alma süreçleri zorlayıcı hatta çok fazla katılımcı bir şekilde olamamaktadır. Bu nedenle daha küçük gruplarla çalışmak çocuklarla daha derinlikli bir iletişim içinde olmanızı sağlar. Kapsayıcılık ve gönüllülük ilkelerini göz önünde tutmak,

9 bkz. (https://docs.google.com/viewerng/viewer?url=http://www.cocukhaklarizleme.org/wp-content/uploads/ERIC_TR_02092016.pdf&hl=tr)

çocukları bekleyen süreci net tanımlamak, çocukların görüş geliştirme ve ifade edebilmesi konusunda güçlendirmek, iletişim, ekip çalışmaları, dinleme, eleştirel düşünme gibi becerileri destekleyici çalışmalar yapmak, çocukların çalışmaya dahil olmaları için gerekli bütçeyi planlamak (mekan, ulaşım, yemek), yasal olarak bakımlarından sorumlu kişilerden izinleri almak ve kendi kurumunuzun ya da işbirliği yaptığınız kurumların çalıştıkları ve iletişimde halinde oldukları çocuklarla başlamak çocuklara danışma süreçlerinin verimini ve etkisini artıracaktır. Danışılan çocuklar akranlarının ya da bir grubun temsilcisi değil kendilerinin temsilcileridir. Eğer daha fazla çocuk ya da daha farklı yaş ve koşullardaki çocukları dahil edilmesi gereken durumlarda çocuk hakları komiteleri, okul meclisi, çocuk meclisi gibi mevcut mekanizmalarla ya da farklı kurumlarla işbirlikleri yapmak gibi farklı stratejiler üzerinde durulmalıdır. Uzun süreli bir çalışma yapılacaksa çocukların yaşlarının ve yaşamlarının değişimini içeren esnek yapılar oluşturulması önerilir.

5. Çocuklarla Karar Alma

Çocuk katılımının en önemli unsurlarından biri çocukların kendileri ilgilendiren konulara ilişkin kararlara dahil olmalarıdır. Çocuklar yetişkin iktidarının daha güçlü olduğu ortamlara alışkın oldukları için yetişkinlerle eşdeğerli hissedebilmeleri için hem zamana hem de güçlenmeye ihtiyaç duyabilirler. Bu nedenle çocuklarla birlikte karar alma sürecinin öncesindeki hazırlık aşaması çok önemlidir. Bu hazırlık aşaması çocuklarla birlikte karar alacak yetişkinlerin çocuk hakları, çocuk katılımı ve çocuklarla iletişim konusunda becerilerinin desteklenmesini de içermelidir. Çocuklarla nasıl karar alınacağı ve diğer birlikte çalışma kuralları çocuklarla birlikte belirlemek, yetişkinlerin de kolaylaştırıcı olarak destekler sunması önemlidir. Çocuklar kendi hayatlarında daha sık karşılaştıkları için çoğunlukla oylama yöntemi ile karar alma eğiliminde olabilirler. Çocuklara farklı karar modellerini tanıtılması, çoğunluğa göre karar almak yöntem olarak seçilirse de azınlıkta kalan kişilerin düşüncelerinin duyulması, alınan kararla devam edebilmeleri için bir ihtiyaçları olup olmadığının sorulması gibi destekler süreci kolaylaştıracak ve öğrenme alanı oluşturacaktır.

6. Çocukların Görüş Geliştirmeleri ve Seslerini Duyurmalarını Kolaylaştırma

Çocukların görüşlerini ifade etmesi çocuklara sorular sormak ya da sadece toplantılar düzenlemek ile sınırlı olmamalıdır. Çocukların katılım haklarını keyifle kullanabilmeleri için yenilikçi, yaratıcı ve çocukların kendilerini güvende hissettirecek farklı yöntemler üzerine düşünülmelidir. Bu yöntemlerden bazıları aşağıda yer almaktadır:

a. Çember Saati: Çocuklarla bir araya geldiğinde tüm grubun birbirini görebileceği bir oturma düzeni olan çember şeklinde oturlan, konuşma

nesnesi aracılığıyla ya da sırayla tüm çocukların görüşlerini ifade etmesine fırsat veren yapıdır. Çemberde çocukların kendilerini ifade etmemesi de bir seçimdir. Çocuklarla yapılan etkinliklerin başlangıcında ve sonunda çember zaman ayrılması, çocukların duygularını, gündemlerini, beklentilerini ve değerlendirmelerini paylaşabilmeleri için alan oluşturabilir.

b. Sanat çalışmaları (Fotoğraf, kukla, resim, drama vb.): Çocuklar görüşlerini sadece sözel olarak değil daha farklı araçlarla ifade etmeyi tercih edebilirler. Sanat çalışmaları çocukların kendilerini rahatlıkla ifade edebilmelerine olanak sağlar. Örneğin daha küçük yaş grupları ile kukla ve resim çalışmaları çok etkili olabilmektedir. Drama ya da fotoğraf gibi çalışmalar da çocukların hem ilgilerini çeken hem de ifade biçimlerini çeşitlenmesini sağlayan önemli araçlardır. Sanat çalışmaları çocukların ihtiyaçlarını ya da herhangi bir konudaki düşüncelerini ve duygularını öğrenmenize destek olacaktır.

c. Medya çalışmaları (Radyo, dergi, poster, gazete, film vb.): Çocukların hem kendilerini ifade etmelerine hem de seslerini duyurmalarına yardımcı olan medya çalışmaları da çocuk katılımına ilişkin etkili yöntemlerdendir. Çocuklarla toplantı yapmak yerine bir konuda ortak bir dergi çalışmaları yapmalarını sağlamak çocukların o konudaki farklı görüşlerini ve perspektiflerini ortaya koymak konusunda daha etkili olabilmektedir.

